

Metų žodžio ir Metų posakio rinkimai - gyvenimo atspindys kalboje

Rita URNĖŽIŪTĖ

2022 m. vasario 21 d. – Tarptautinę gimtosios kalbos dieną – bus paskelbti jau penktą kartą Lietuvoje rengiamų Metų žodžio ir Metų posakio rinkimų rezultatai. Metų vidury – pats laikas prisiminti ankstesnių rinkimų rezultatus ir pagalvoti, ką galima pasiūlyti artėjantiems rinkimams.

Metų žodžio rinkimai pasaulyje

Tradicija rinkti Metų žodį (vok. „Wort des Jahres“) kilo vokiškai kalbančiose šalyse XX a. 8-ojo dešimtmečio pradžioje. Dabar Metų žodis renkamas ir skelbiamas Australijoje, Austrijoje, Didžiojoje Britanijoje, Japonijoje, JAV, Latvijoje, Lenkijoje, Lietuvoje, Nyderlanduose, Vengrijoje ir kitur. Tokius rinkimus rengia ir didžiųjų žodynų leidėjai: „Cambridge Dictionary“, „Collins Dictionary“, „Dictionary.com“, „Le Robert“, „Merriam-Webster“, „Oxford Dictionary“ ir kt.

Vienose šalyse Metų žodžio rinkimus organizuoja mokslinės filologų draugijos (JAV – Amerikos dialektų draugija), mokslo tiriamosios institucijos (Lenkijoje – Varšuvos universiteto Lenkų kalbos institutas). Kitose šalyse tai bendra visuomeninių organizacijų ir mokslo ar kultūros institucijų akcija. Pavyzdžiui, Latvijoje Metų žodžio ir Metų posakio rinkimais rūpinasi Rygos latvių bendrijos Latvių kalbos plėtros komisija drauge su Latvijos rašytojų sąjunga ir Latvijos mokslų akademijos Terminologijos komisija.

Įvairių šalių ir institucijų Metų žodžio rinkimų organizatoriai kandidatų sąrašus

sudaro keliais būdais: 1) remiasi žodžių vartojimo bei internetinių paieškų dažnumu, 2) kaupia visuomenės siūlymus, 3) derina žodžių dažnumo stebėseną su visuomenės siūlymais. Esama skirtingų balsavimo tradicijų: vienur balsuoja tik specialistų komisija, kitur rengiami du atskiri balsavimai – specialistų ir visuomenės. Kai kuriose šalyse, be Metų žodžio, dar renkamas jaunimo Metų žodis (Lenkijos leidykla PWN), Metų sparnuotasis posakis ir Metų antižodis (Latvija). Vyksta ir kitokių rinkimų: pernai Latvijoje surengti latviškiausio žodžio rinkimai, užpernai Lenkijoje – gražiausio lenkiško žodžio rinkimai.

Metų žodžio ir Metų posakio rinkimai Lietuvoje

Metų žodžio ir Metų posakio rinkimus Lietuvoje 2017 m. pirmą kartą surengė Lietuvių kalbos draugija, Lietuvių kalbos institutas ir naujienų portalas „Lzinios.lt“. Nuo 2018 m. rinkimų organizatoriai yra jau minėta visuomeninė organizacija – Lietuvių kalbos draugija, mokslo tiriamoji institucija – Lietuvių kalbos institutas ir naujienų portalas „Alfa.lt“.

Pirmųjų Metų žodžio ir Metų posakio rinkimų baigiamojo renginio dalyviai „Lietuvos žinių“ redakcijoje. Viduryje – Ramūnas Terleckas, greta jo – posakį „Laikaisi kaip Gedimino kalnas“ pasiūliusios alytiškės Agnė Petravičienė ir Giedrė Bulgakovienė. Nuotrauka iš „Lietuvos žinių“ archyvo (2018).

Mėginimų rengti panašius rinkimus būta ir anksčiau. Štai 2008 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos svetainėje surengti gražiausio žodžio ir piktžodžio

rinkimai Gražiausiu žodžiu tada išrinktas jaustukas „ačiū“, piktžodžiu – pertaras „ta prasme“. 2009 m. Nacionalinio diktanto konkurso dalyviai ir Valstybinės lietuvių kalbos komisijos svetainės lankytojai rinko smagiausią lietuvišką ištiktuką. Pirmieji išrinko „keberiokšt“, antrieji – „pyst“. 2010 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos svetainėje vyko tautinio 20-mečio veiksmažodžio rinkimai. Nugalėjo veiksmažodis „emigruoti“ ir veiksmažodinis daiktavardis „tikėjimas“.

Metų žodžio ir Metų posakio, Gražiausio žodžio ir Gražiausio posakio ar panašius rinkimus taip pat rengia įvairios įstaigos – darželiai, mokyklos, bibliotekos. Nuo 2018 m. visuomeninis transliuotojas rengia LRT žodžio ir LRT posakio rinkimus. Jų rezultatai skelbiami gegužės 7 d., Spaudos atgavimo, kalbos ir knygos dieną.

Visuomenės ir komisijos išrinkti nugalėtojai

Nuo 2017 m. Lietuvoje rengiamų Metų žodžio ir Metų posakio rinkimų organizatoriams kasmet pateikiama po keliasdešimt žodžių ir posakių. Komisijai kartais tenka gerokai pasukti galvą, ką atrinkti į galutinius balsavimo sąrašus. Kad balsuotojams būtų lengviau apsispręsti, prasidėjus balsavimui komisijos nariai portale „Alfa.lt“ trumpais straipsneliais pristato balsavime dalyvaujančius žodžius ir posakius: komentuoja žodžių kilmę, reikšmę ir naujus reikšmės atspalvius, apžvelgia posakių atsiradimo kontekstą.

2018-ųjų Metų žodžio ir Metų posakio rinkimų komisijos nariai (iš kairės): Evaldas Labanauskas, Rita Urnėžiūtė, akad. prof. habil. dr. Bonifacas Stundžia, Virginijus Gasiliūnas, Laimantas Jonušys, Agnė Aleksaitė. Komisijoje taip pat dirba prof. habil. dr. Kazimieras Župerka ir Ramūnas Terleckas, o nuo 2019 m. vietoj Evaldo Labanausko – Ovidijus Lukošius.

Visų ketveriuose rinkimuose pasiūlytų žodžių ir posakių, balsavimo eigos, balsuotojų komentarų, organizatorių išminktų pamokų viename straipsnyje aptarti neįmanoma, tad šį kartą pakaks priminti žodžius ir posakius, pelniusius daugiausia visuomenės ir komisijos balsų.

Metų žodžio rinkimų nugalėtojai

Metai	Visuomenės išrinktas Metų žodis	Komisijos išrinktas Metų žodis
2017	„švaistuomenė“ (švaistyti linkusi visuomenė) – žodis, pavartotas telekomunikacijų bendrovės reklamoje	„nuošliauža“ (žemių masė, atitrūkusi nuo šlaito ir nuslinkusi žemyn; (juok.) šiek tiek kvaištelėjęs, nenuovokus žmogus) – Gedimino kalno tvarkymo aktualijos
2018	„veryganas, -ė“ (kas aktyviai palaiko alkoholio ribojimus ir apskritai visą sveikatos ministro politiką) – darinys iš sveikatos ministro pavardės ir žodžio „veganas“, tapęs vienos muzikos grupės kūrinio priedainiu	„šimtmetis“ – 2018 m. minėtas Lietuvos valstybės atkūrimo 100-metis
2019	„gaisras“ – dažna 2019 m. stichinė nelaimė Lietuvoje ir pasaulyje	„trinkelizacija“ (viešųjų erdvių klojimas trinkelėmis)
2020	„melagiena“ (melaginga naujiena) – 2020 m. gyvenimo aktualija	„kaukė“ – 2020 m. gyvenimo aktualija

Metų posakio rinkimų nugalėtojai

Metai	Visuomenės išrinktas Metų posakis	Komisijos išrinktas Metų posakis
2017	„Laikausi kaip Gedimino kalnas!“ – dviejų Alytaus bibliotekininkių reakcija į Gedimino kalno būklę	„Laikausi kaip Gedimino kalnas!“
2018	„Viešpatie, te Lietuva būna vilties švyturiu!“ – popiežiaus Pranciškaus linkėjimas Lietuvai	„Vaikų teises iškviesiu!“ – reakcija į 2018 m. vykusias diskusijas dėl vaikų teisių
2019	„Mes dzūkai – ne paspirtukai!“ – Alytaus miesto meras apie centrinės valdžios ir alytiškių laikyseną didžiojo Alytaus gaisro dienomis	„Mes dzūkai – ne paspirtukai!“
2020	„Knygnešių tautos nesustabdysi!“ – Panevėžio miesto meras apie žmonių pastangas pergudrauti karantino ribojimus	„Knygnešių tautos nesustabdysi!“

Žvelgiant į visus 55 žodžius, per ketverius metus patekusius į visuomenei teikiamus balsavimo sąrašus, matyti, kad naujadarų tarp jų yra buvę 38 (iš jų 36 daiktavardžiai ir 2 veiksmazodžiai). Tarp naujadarų vyravo priesagų vediniai:

„patiktukas“ (jaustukas, vaizduojantis aukštyn iškeltą nykštį, socialiniame tinkle vartojamas patinkančiam objektui pažymėti); „Sausuva“ (sausros alinama Lietuva); „pablūdimys“ (juok.) (dirbtinis paplūdimys Lukiškių aikštėje); dūrinių: „vaikmušys“ (kas muša savo vaikus); „riestanagystė“ (savanaudiškumu grįstas valstybės apgaudinėjimas); kontaminacinių darinių: „knygomatas“ (knygų išdavimo automatas); „knygantinas“ (knygų skaitymas per karantiną); „profansionalas“ (profanas, kuris įsivaizduoja esąs profesionalas). Kiti kandidatai – aktualizuoti žodžiai („kalnas“, „šimtmetis“, „valstybė“, „mokytojai“, „gerovė“, „gaisras“, „protrūkis“ ir kt.), naujų reiškinių įgavę žodžiai („nuošliauža“, „nuotolinis“) ir kt. Kaip matome, visuomenės ir komisijos nuomonė dažniau sutampa renkant Metų posakį. O štai balsuojant dėl Metų žodžio dar nebuvo nė vieno sykiio, kad visuomenė ir komisija išrinktų tą patį žodį.

Netikėtumai, tarptautiniai kontekstai ir kitos rinkimų idomybės

Kiekvieni metai, kiekvieni rinkimai pateikia visokių staigmenų. Pavyzdžiui, 2020-ieji, pirmieji koronaviruso pandemijos metai, išsiskyrė nepaprastu visuomenės kalbiniu kūrybingumu ir naujadarų gausa. Lietuvių kalbos institute kaupiamo Naujažodžių duomenyno tvarkytojai per praėjusius metus į jį įtraukė keliasdešimt su pandemija susijusių naujažodžių, vadinamųjų koronalogizmų. Tad visai suprantama, kad Metų žodžio rinkimų komisija nutarė rinkti ne tik 2020-ųjų Metų žodį ir Metų posakį, bet ir Metų naujadarą. Juo tapo „iškištanosis, -ė“ (kas nešioja kaukę, neprisidengdamas, -a ja nosies). Šis naujadaras buvo toks tikslus ir taiklus, kad ne vienas komisijos narys stebėjosi: negi jo iki šiol nebuvo didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“? „Iškištanosis“, rinkimų rengėjų duomenimis, pirmą kartą buvo pavartotas feisbuko grupės „Koronavirusas – tikra info“ komentaruose. Taigi tai spontaniškas ir sistemiškas pačių kalbos vartotojų naujadaras, o ne drovuolių kalbinink(i)ų darbo rezultatas ilgai sukus galvą, kuo pakeisti vulgaresnius tą patį reiškinių nusakančius darinius. Įdomu ir tai, kad 2020-ųjų Metų žodžiu internautų išrinkta „melagiena“ rinkimuose dalyvavo nebe pirmą kartą. Šis žodis buvo ir 2017 m. kandidatų sąrašė, o 2019 m. gegužės 7 d. jis buvo paskelbtas ir LRT žodžiu. Dėl „melagienos“ ilgai ruseno diskusijos Metų žodžio feisbuko paskyroje. Žmonės barėsi, kad kalbininkai neva bruka „melagieną“ vietoj „melo“ ir „melagystės“, piktinosi šio žodžio skambesiu. Kiti aiškinosi „melo“, „melagystės“, „melagienos“ reiškinių skirtumus ir svarstė: „melagieną“ minime tik tada, kai kalbame apie melagingas, suklastotas naujienas, be to, šis žodis gerai perteikia anglų kalbos junginio „fake news“ reikšmę. Beje, vertėja Agnieszka

Rembiałkowska, pristatydamą Lenkijos skaitytojams 2020-ųjų Metų žodžio ir Metų posakio rinkimų rezultatus Lietuvoje, remdamasi lietuvių naujadarų „melagiena“ daryba sukūrė lenkų kalbos naujadarą „łżewieść“ (http://www.slowanaczasie.uw.edu.pl/litewskie-slowa-roku-melagiena-lzewiesc-i-kauke-maski/?fbclid=IwAR2uigf4oOq6OIO1gsxT0C7lQbk1l00MuYd3JxdNBWyM_xRSx8MbIPxGrbk). Jos kolegos tą naujadarą palankiai įvertino. Taip jau būna tarp žmonių: vieni mėgsta piktintis, kiti – ieškoti naujų idėjų.

Įdomus tarptautinių kontekstų atspindys buvo žodis „paspirtukas“, paminėtas 2019-ųjų Metų posakyje. Sakinys „Mes dzūkai – ne paspirtukai!“ suteikė šios madingos transporto priemonės pavadinimui naują reikšmę. Greta įprastos reikšmės „transporto priemonė, skirta važiuoti stacionariomis pasispiriant koja“, atsirado perkeltinė – „kas nuolankus, leidžiasi paspiriamas“. Paspirtukai 2019 m. buvo populiarūs ir kitų šalių Metų žodžio ir Metų posakio rinkimuose. Pavyzdžiui,

lenkų Metų žodžio rinkimuose kalbininkų komisija ir visuomenė trečią vietą skyrė žodžiui „hulajnoga“ (paspirtukas). Šį žodį lenkų kalbininkai įvertino kaip ypač nusisekusį dūrinį. Vokiečių kalbos draugijos Metų žodžio rinkimų komisija tais metais antrą vietą skyrė žodžiui „Rollerchaos“ (paspirtukų chaosas). Juo apibūdinama sunkiai valdoma padėtis miestų gatvėse, kylanti dėl paspirtukų nuomos tvarkos trūkumų ir eismo taisyklių spragų. Ko gero, dėl paspirtukų gausėjimo ir jų keliamo eismo chaoso į prancūzų žodyno „Le Robert“ Metų žodžio rinkimų dešimtuką buvo patekęs žodis „trottinette“ (paspirtukas), pasidarytas iš „trottiner“ (vaikščioti). Žodis „trotinete“ (paspirtukas) 2019 m. užėmė septintą vietą portugalų Metų žodžio rinkimuose. Latvių Metų žodžio kandidatų sąrašė buvo atsidūręs paspirtuką pavadinantis žodis „elektrenis“ – jis pasiūlytas kaip oficialaus termino „elektroskrejritenis“ trumpinys.

Taigi nors Metų žodžio ir Metų posakio rinkimai įvairiose šalyse vyksta savarankiškai, gretinant jų rezultatus matyti, kad žmonijai bendros problemos ir aktualijos nepripažįsta sienų. Tai dar ryškiau matyti žvelgiant į 2020-ųjų Metų žodžio ir Metų posakio rinkimų nugalėtojus: Lenkijoje „koronawirus“ (koronavirusas), Didžiojoje Britanijoje „koronawirus“, Vokietijoje „Corona-Pandemie“ (koronaviruso pandemija), žodyno „Collins Dictionary“ rengėjų „lockdown“ (užsidarymas, izoliacija), Latvijoje „sejauts“ (apsauginė kaukė) ir kt.

2019-ųjų Metų žodžio ir Metų posakio rinkimų suvenyrai atvyko į Alytų. Juos pasirengusios įteikti Dalytė Žukaitienė (kairėje) ir Rita Urnėžiūtė.

Lygindami savo Metų žodžio ir Metų posakio bei kitose šalyse vykstančių panašių rinkimų rezultatus galime rasti įvairiausių paralelių ir universalijų. O žvelgdami į Lietuvos rinkimų rezultatus – stebėti, kaip klostosi rinkimuose dalyvavusių žodžių ir posakių likimas. Tarkim, „patiktukas“, „iškištanosis“, „melagiena“, „knygomatas“, „knygantinas“, „antiskiepininkas“ jau laikytini prigijusiais ar beprigyjančiais žodžiais. Kiti – „Naisiada“, „užkandnešys“ ir pan. – galbūt taip ir liks efemerizmai, liudijantys tam tikro meto visuomenės kalbinį kūrybingumą. Efemerizmai, pasak Ritos Miliūnaitės, yra „tam tikriems visuomenės raidos laikotarpiams būdingi, paprastai su žinomais politikos ar kitų sričių veikėjų vardais siejami naujažodžiai, turintys ryškų, dažniau neigiamą stilistinę krūvį“ (žr. kalbininkės straipsnį „Neologijos terminija ir Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno praktika“ mokslo žurnale „Terminologija“, nr. 27).

Kaip tam tikri savojo meto ženklai žmonių atmintyje liks posakiai „Akytes parodyk“, „Viso gero, Voldemortai“, „Geri vaikai tėvų nelanko“, „Rizikos grupės asmuo“. Galbūt kada nors jie ir vėl išivers į aktyviąją vartoseną, įgavę naujų reikšmių ir atgiję naujuose kontekstuose.

Kas pakliūs į penktųjų Metų žodžio ir Metų posakio rinkimų sąrašus?

Penktųjų Metų žodžio ir Metų posakio rinkimų rengėjai jau registruoja siūlymus. Juos teikti gali visi – el. paštu metuzodis@gmail.com, Metų žodžio feisbuko paskyroje arba paštu („Gimtoji kalba“, MELC, Ukmergės g. 222, LT-07157, Vilnius). Siūlymų laukiama iki pat 2022 m. sausio 1 d.

Siūlant kandidatus reikėtų nurodyti bent minimalų kontekstą: kas, kada, kur, kokiomis aplinkybėmis pavartojo, sukūrė teikiamą žodį ar posakį. Ši informacija reikalinga dėl dviejų priežasčių: rengėjai siekia kuo tiksliau aprašyti teikiamo kalbos vieneto atsiradimą, o po rinkimų apdovanoja taikliausių žodžių ir posakių autorius ir teikėjus.

Kaip jau įprasta, iš visuomenės ir komisijos pasiūlytų kandidatų bus sudaryti Metų žodžio ir Metų posakio balsavimo dešimtukai. Visą mėnesį – nuo 2022 m. sausio 20 d. iki vasario 20 d. – internautai balsuos portale „Alfa.lt“. Atskirai 2021-ųjų Metų žodį ir Metų posakį taip pat rinks komisija.

Svarbiausias rinkimų kriterijus – kad Metų žodis ir Metų posakis būtų kalbos vienetai, geriausiai atspindintys tų metų visuomenės nuotaikas ir gyvenimo aktualijas, taikliausiai įvardijantys naujus ar konkrečiam metui būdingus reiškinius. Tad Metų žodžio ir Metų posakio rinkimai nėra gražiausio, įdomiausio ar keisčiausio žodžio, originaliausio naujadaro, juokingiausio ar kandžiausio posakio rinkimai. Metų žodžiu gali tapti ir tais metais sukurtas naujadaras, ir naują reikšmę įgavęs seniai vartojamas žodis, ir kurios nors srities terminas, tapęs aktualus visai visuomenei. Metų posakiu gali virsti ir kam nors išsprūdusi taikli frazė, ir populiarus vaizdingojo posakio, patarlės, rašytojo citatos perdirbinys. Trumpai tariant, Metų žodis ir Metų posakis turėtų atitikti pačioje šios akcijos pradžioje, 2017-aisiais, suformuluotą taisyklę: Metų žodis – metų ženklas.

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorių.